

ЦЕНЗУРА И ВЛАСТ

Снимка: Надежда Стоянова

Оформление: Надежда Стоянова

ТЕЛЕГРАФИЯТ АПАРАТ КАТО ЗАПЛАХА. КОНТРОЛ И ЦЕНЗУРА В СЛУЧАЯ ИВАН ГЮЗЕЛЕВ ОТ 1876 Г.

Теодора Г. Димова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

THE TELEGRAPH AS A THREAT. CONTROL AND CENSORSHIP IN THE IVAN
GYUZELEV CASE OF 1876

Teodora G. Dimova

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0007-1932-3650

E-mail: teodorajordanova95@gmail.com

Abstract: This study examines a case from the history of education during the Bulgarian National Revival, illustrating the control and censorship imposed by the Ottoman authorities on Bulgarian teachers, even when their work had to do with the exact and natural sciences. Drawing our data from archival documents and secondary sources, we analyze the events during the April revival of 1876, when a teacher of physics at the school in Gabrovo was arrested for using a telegraph. Two versions are considered. The first presents the accusations of treason on the part of the Ottoman authorities, while the second regards the case as a fabricated story because of the pedagogical nature of the use of the device. The analysis dwells on the extent to which physics, being among the natural sciences, crosses paths with politics and revolutionary events.

Keywords: control, arrest, Ivan Gyuzelev, telegraph, physics, April Revolt

Резюме: Предмет на изследването е природната дисциплина физика, която е разпозната от османските власти като инструмент на революционната дейност срещу държавността. Конкретният обект е фигурата на академик Иван Гюзелев, срещу когото е повдигнато обвинение в шпионска дейност срещу Османската империя в резултат на експлоатация на модерния за онова време телеграфен апарат. По архивни документи и вторични източници ще бъде разгледан

ТЕЛЕГРАФНИЯТ АПАРАТ...

арестът му. Ще бъдат представени двете версии за казуса с използването на модерния телеграфен апарат – от обвинение в държавно предателство до пълната му реабилитация. Разсъжденията ще бъдат насочени към това доколко в този казус физиката, като наука за природата си съжителства с политиката и революцията.

Ключови думи: контрол, арест, Иван Гюзелев, телеграф, физика, Априлско въстание

Предмет на изследването е природната дисциплина физика, която е разпозната от османските власти като инструмент на революционната дейност срещу държавността. Обект е фигурата на академик Иван Гюзелев, срещу когото е повдигнато обвинение в шпионска дейност срещу Османската империя, в резултат на експлоатация на модерния за онова време телеграфен апарат, който е част от инструментариума на първия физически препараториум у нас, дело на гореспоменатия. Употребата на телеграфен апарат, в контекста на Възраждането, се интерпретира като индикатор за навлизането на модерността и за трансформацията на комуникационните практики в обществото. Този акт на модернизация следва да бъде разгледан в по-широк контекст, като част от глобалните процеси на иновация, които през 19. век се развиват с нарастващ интензитет на Запад, като постепенно развиват и осъществяват глобална културна и икономическа мрежа: „Понятието модернизация означава, от една страна, процес в смисъл на модернизирание и от друга – продукта, резултата, целта модерност“ (Danova 2010: 81-105). У нас процесът на модернизация е бавен и постепен. Учредяването на първата текстилна фабрика през 1836 г. от Добри Желязков бележи началото на индустриалното производство по българските земи, а разцветът на модерните индустриални процеси се забелязва през 20. век с развитието на механизацията и автоматизацията на индустриалното производство. Проявления на модерността се откриват в сферата на занаятите чрез възникване на първите фабрики, изграждането на модерна инфраструктурна система, която съдейства за интензифициране на икономическия и социалния процес, ускорената урбанизация, отчита се процес на динамично развитие и усъвършенстване на системите за комуникации и транспортни връзки, реализира се въвеждане и разпространение на нови производствени технологии, които допринасят за модернизацията на производствения сектор. Настоящият текст има за цел да анализира два съществени аспекта на модерността, като сред тях се откроява институционалната роля на училището, проявление на социалната инфраструктура, което през 19. век е център на просвещението, на социокултурен напредък и телеграфът, който от една

страна се явява елемент на модерната комуникационна система, а от друга, като инструмент за разпространение на просветителски идеи и знания.

Ускореното разпространение на информация, насочена към широк кръг аудитория, предоставя навременен и многопластов достъп до информационни ресурси, което от своя страна стимулира формирането на национално самосъзнание, водещ идеологически ориентир на Възраждането. Телеграфът в този контекст се явява продукт на модерността и чрез неговата употреба се разпространяват просветни и национални идеи, същевременно този акт е тълкуван от властите като бунт, което довежда до прилагането на наказателни мерки срещу Иван Гюзелев, включително лишаването от свобода. Този пример разкрива властовите механизми, които конструират модели на наблюдение, при които индивидът е третиран като обект на дисциплиниращ контрол, а не активен субект на комуникация. Според Фуко: „Той е видим, но не вижда; обект на информация, никога субект в комуникация“ (Foucault 2002). Това може да се разглежда още и като конкретно проявление на принципите на Паноптиката: „да поражда у задържания съзнателно и постоянно състояние на видимост, което осигурява автоматичното функциониране на властта“ (Foucault 2002). В допълнение към това, взаимовръзката между желанието за контрол и модерността можем да открием във възгледите на гореспоменатия за влиянието на властовите механизми върху обществата през епохата на модерността, чрез институционализиране на местата, където се упражнява власт и чрез контрола върху източниците на информация, която овластява. Така в Османската империя през 19. век, когато се появяват първите опити за институционализиране на контрола върху престъпленията чрез въвеждането на нов наказателен кодекс и с модернизиране на институцията на затвора, всеки опит за бунт с използването на модерни за времето технологии се счита за опасен и има нужда да се контролира, а причинителите му да бъдат пратени в мястото за изправяне на поведението – затвора.

Модерните идеи в българското училище: Иван Гюзелев като реформатор в областта на природните науки

В тази част на изложението и съобразно отбелязаната по-рано връзка между властта и модерните технологии ще представим приноса на Иван Гюзелев за българското образование по физика и природни науки. Самият учител по-скоро овластява своите ученици чрез методите, които налага в учебната стая и лабораторията в Габровското

ТЕЛЕГРАФНИЯТ АПАРАТ...

училище. В същото време, овластените чрез знание българи лесно могат да насочат усилията си към независимост и затова попадат под надзора и контрола на османската власт. Нека обобщим накратко биографичната информация за габровския учител по физика и неговия принос.

Иван Недев Гюзелев е роден на 24 юни 1844 г. в Габрово, в семейство на търговец, кожухар. Първоначалното си образование получава в килийно училище, после в частното училище на хаджи поп Неофит, а в по-горните класове, под ръководството на Никифор Константинов, се учи на граматика, история, география, аритметика и гръцки език. В по-нататъшния етап в своята академична подготовка Иван Гюзелев се обучава под ръководството на Тодор Бурмов. През 1860 г. постъпва като стипендиант на Руския синод в Херсонската духовна семинария, по-късно като априловски стипендиант в Новорусийския университет в Одеса. През 1871 г. Гюзелев се завръща в родното Габрово и става учител в Габровската гимназия (1871–1876) по физика и математика. Паралелно с учителската си работа, Гюзелев развива театрална дейност, като сред постановките, които режисира, е пиесата „Райна княгиня“. Пиесата е играна с голям успех и имала такава слава, че османската власт, изплашена от патриотичния заряд, който пиесата предавала, забранила поставянето ѝ (CSA 12, F. 971K, AE 1). Реакцията на османската власт към театралната постановка е показателна за това как идеологическото послание на текста на пиесата може да превърне Гюзелев в обект на наблюдение от страна на османските власти. Впоследствие друг аспект на неговата просветна дейност, оборудването на първия по-пълен препараториум, у нас, с уреди за демонстрация на физични явления, допълнително привлича вниманието на властта. В резултат на събирането на средства през 1872 г. пристигат, в пределите на страната, следните уреди: телеграф/морзов апарат, телескоп, ареометър, живачен термометър, с оглед на опасения на османските власти, относно нейното предназначение и потенциалното ѝ въздействие, пратката се задържа на митницата в Свищов. Въпросът е отнесен до валията в Русе, който отказва да освободи телеграфа, считан за заплаха за държавната сигурност. Тогава цариградският вестник „Век“ изпраща дописка до централните власти в Цариград, като обвинява валията в ограниченост на знанията и съпротивление към иновации. Дописката е взета под внимание и така телеграфът е освободен от митническата зона и транспортиран в Габрово. В следващите години препараториумът функционира като пространство на модерно знание, но след избухването на Априлското въстание през 1876 г. дейността му е прекъсната, уредите са унищожени, а учителите са арестувани, включително и Гюзелев, което може да се интерпретира като форма на

институционализиран контрол върху и намеса на властта върху поредните просветни практики.

В опита си да не преповтаря известното само от вторични източници, настоящото изследване анализира автобиографията на Иван Гюзелев, която днес се съхранява в Държавна агенция „Архиви”. Тя представлява исторически наратив за живота и творческия път на автора. Текстът е написан в третолична форма, което придава строга фактологичност на дискурса. Представянето на ареста разкрива Гюзелев и останалите учители като конструирани от властта индивиди, поставени в рамките на регулативна власт, наблюдение и контрол:

Отведени са под строг конвой в Търново, за да бъдат съдени като участници във въстанието, Иван Гюзелев, трябвало между другото да отговаря и за това, че си е позволил да достави в училището всред разните уреди за физическия кабинет и телеграфния апарат, като е бил подозиран от турците, че с него той ще да е отслужил не на учениците си при преподаването, а на самите комити – излезли на Балкана да се борят за освобождението на отечеството си. (CSA 12, F. 971K, AE 1)

Гюзелев прекарва един месец в условия на самостоятелна тъмнична килия. Информацията за вътрешното устройство на затвора е оскъдна. От автобиографичните записки на Гюзелев става ясно, че повечето килии са били общи, като затворът разполага и със самостоятелни килии, предназначени за лица със специфичен обществен статут. Ако обърнем поглед към дейностите на провинциалната османска администрация по времето на Танзимата, ще отбележим засилено строителство и реформиране на затворите. Реформирането в затворите е отражение на съвременния европейски модел на наказания в Османската империя. Новите концепции за затворите събират вкупом няколко взаимосвързани аспекта на тяхната работа: лишаване от свобода, като основна наказателна мярка за сметка на други, по-жестоки, създаване на по-хигиенични условия в затворите, осигуряване на обучение и дисциплина:

Реформирането на затворите и засиленият строеж на нови е неразделна част от усилията за една цялостна промяна в начина на управление – засилване на централната власт и присъствието ѝ в провинциите, включително благодарение на подобрените комуникации, особено на телеграфа” (Vezenkov 2025: 148–198)

ТЕЛЕГРАФНИЯТ АПАРАТ...

Реформите в затворите показват стремежа на Османската империя да модернизира наказателната система, като подобри условията чрез отказ от сурови наказания, осигуряване на по-добри хигиенни стандарти, предоставяне на възможност за обучение. В периода, описан от Гюзелев, подобренията в затворите на родна почва все още не са реализирани, а условията на задържане са особено тежки. Следва период, през който Търновските съдебни инстанции, позовавайки се на процесуална некомпетентност, прехвърлят събраните доказателства по делото към централната власт в Цариград. Там е сформирана специална комисия, с участието на д-р Иван Стамболски, който в хода на експертизата аргументирано отхвърля предположенията за конспиративна дейност на иззетите материали и установява ограничения технически капацитет на използвания телеграфен апарат. В този ред на мисли, случаят може да бъде интерпретиран като демонстрация на властовия стремеж за контрол върху модерното знание.

Телеграфът – комуникационно средство, педагогически инструмент или антиправителствено оръжие

Както показва разглежданият случай, телеграфът, обект на настоящото изследване, е централна причина за ареста на Иван Гюзелев, обвинен в държавна измяна заради подозрения в комуникация с комитета от Балкана. Този пример илюстрира как модерните за онова време технологии функционират като носители на знание, но и като обект на наблюдение и подозрение. Пътят към модернизация се извършва последователно и в съответствие с историческите обстоятелства: „Българският път към новото, към модернизацията безусловно е съобразен с изискванията на времето и преминава с оглед това-успешно-неизменно и през техническа обусловеност на заобикалящото” (Ignatov 2018: 29–40). В този контекст е важно да се анализират техническите характеристики на апарата и начина, по който властта ги интерпретира. Това позволява да се проследи взаимодействието между знание и власт.

Телеграфът е обект на внимание сред интелектуалния елит и книжовниците на Възраждането. В списание „Пчелица“ се открива следната информация:

Гърците в старо време си съобщавали за скоро известията през големи разстояния с огън, а римляните бяха усъвършенствали това средство за съобщение. Новите писатели направиха многобройни опити, за да си съобщават набързо известия с някакви знакове; но всички техни методи ся папуснаха и изчезнаха от как ся появиха знаковете на Карла Шаппа, който изнамери телеграфа в лето от Христа 1792. Това изнамервание ся отличава

и и държи първо място от всички други по това, че: различните белези, които могат ся представи с телеграфа, съставят една азбука, посредством която човек може да извести всичко, което ище” (цит. по Ignatov: 2026)

Тези специфики на телеграфа определят неговата водеща роля по отношение на телекомуникационната система тогава поради възможността навременно и точно предаване на информация от човек на човек. Текстът подчертава това, че телеграфът осигурява възможност за бързо разпространение на информация, но и едновременно с това функционира като средство за просвета, което го превръща в обект на властови надзор. Тази двойна роля на телеграфа като носител на знание и като обект на властови контрол е анализирана в проучванията на Иван Алексиев за появата на електрическата телеграфния линия в България и употребата му в период на война. Там той отбелязва, че още през Кримската война (1853–1856) телеграфът се е използвал за оперативна информация (Alexiev 2015: 3). С това се потвърждава хипотезата, че технологиите функционират като носители на знание, но и като инструменти на властта, където комуникационните средства се превръщат в система за наблюдение и властови контрол. С оглед на двойствената функция на телеграфа, следва да се разгледат и конкретните му характеристики като педагогическо средство. Разполагаме с фотография от „Национален музей Габрово“, колекция „Училищни уреди и апарати, 1872 г.“ на модел на морзов

апарат, 1872 г. от първия кабинет по физика на Априловска гимназия в Габрово. Уредът представлява демонстрационен морзов апарат, вид електрически телеграф, предназначен за показване на принципите на предаване на текстови съобщения чрез импулси и кодиране на Морзовата азбука (вж. Фигура 1). Конструкцията му е семпла и компактна и го прави подходящ основно за образователни и демонстрационни цели. Физическият апарат включва ключ за изпращане на сигнали и механизъм за звуково възпроизвеждане на кодови знаци. По този начин телеграфът функционира като педагогически инструмент, който

демонстрира процеса по предаване на информация, което потвърждава двойната роля на технологията, като инструмент на модерно знание, но и като форма на власт.

Случаят с Иван Гюзелев може да бъде разгледан през идеята за властта като надзор и наказание. В настоящата работа се акцентира върху прилагането на контрол върху източниците на комуникация, които от своя страна носят знание и влияние и

ТЕЛЕГРАФИЯТ АПАРАТ...

поради това са разпознати като заплашващи стабилността на Османската империя. В заключение може да се обобщи, че наложената репресия спрямо Иван Гюзелев и лишаването му от свобода се вписват в по-широка възрожденска проблематика, а именно за противопоставянето на „свое“ и „чуждо“. „Чуждото“ във възрожденския контекст е осмислено като зло, чиято контролираща система налага норми и прави опити да моделира идентичността на индивида. В този контекст задържането на Иван Гюзелев в затвора заради използването на телеграфа, разкрива действието на властта като средство за формиране на подчинено поведение и опит за моделиране на идентичността, които губят доминиращата си позиция с реабилитацията на потърпевшия. Така делото и личността на Иван Гюзелев остават в културната памет като ярък пример за съпротивата срещу чуждата власт и защита на „своето“.

Библиография

- Alexiev 2015*: Alexiev, I. Parvata elektricheska telegrafna liniya v Bulgaria (1855). [date of entering 18.09.2025]
<http://www.morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/images/MVkTELEGRAF1855Ne_w1.pdf> [Алексиев, Иван. 2015. Първата електрическа телеграфна линия в България (1855). [прегледан 18.09.2025].
<http://www.morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/images/MVkTELEGRAF1855Ne_w1.pdf>
- CSA 1999*: Central State Archive (CSA) – 12, F. 971K, AE 1: Autobiographies, editorial articles and articles by Prof. D. Mihalchev, Slavcho Vasev, etc., on Ivan Gyuzelev, 1932–1944. [ЦДА 1999: ЦДА – 12. Ф. 971К, АЕ 1: Автобиографии, редакционни статии и статии от проф. Д. Михалчев, Славчо Васев и др. за Иван Гюзелев, 1932–1944.]
- Danova 2010*: Danova, N. Po trudniya put na modetnizatsiyata belezki varhu cenzurata na Balkanite prez XVIII – XIX vek – In: Istoricheskoto badeshte, Bulgaria, 2010. [Данова 2010: Данова, Н. По трудния път на модернизацията: бележки върху цензурата на Балканите през XVIII – XIX век. В: Исторически бъдеще. България, 2010].
- Foucault 2002*: Foucault, M. Iz „Panoptizmat“ (Nadzor i nakazanie. Razhdaneto na zatvora). – LiterNet, 1(26) / 2002 [date of entering 28.03.2026] <<https://litenet.bg/publish1/mfuko/pan.htm>>. [Фуко 2002. Из „Паноптизмът“ (Назор и наказание. Раждането на затвора). – LiterNet, 1(26) / 2002. [дата на достъп: 28.03.2026] <<https://litenet.bg/publish1/mfuko/pan.htm>>.]

- Ignatov 2018*: Ignatov, V. Za edno chudno izdirvane: vazrozhdenskiya telegraf. – In: Literatura i tehnika. Sofiya, 2018. [Игнатов 2025: Игнатов, В. За едно чудно издирване: възрожденския телеграф. В: Литература и техника. София, 2025].
- Ignatov 2026*: Ignatov, V. (ed.). Tehnicheski „iznamervaniya“. Nahodki ot balgarskata vazrozhdenska knizhnina. Sofia: Faculty of Slavic Studies, 2026. [date of entering 08.08. 2025] < <https://bglitertech.com/technological-finds/> > [Игнатов 2018: Игнатов, В. (съст.) Технически „изнамервания“. Находки от българската възрожденска книжнина. София: Факултет по славянски филологии, 2026. [прегледан 08.08. 2025] < <https://bglitertech.com/technological-finds/> >]
- Slaveykov 1871*: Slaveykov, P. „Telegrafat“ – „Pchelitza“, 4/1871, 55. [Славейков 1871: Славейков, П. „Телеграфът“ – „Пчелица“, 4/1871, 55.]
- Vezenkov 2025*: Vezenkov, A. Kam problema za realnite rezultati ot Tanzimata: osmanskite zatvori prez pogleda na balgarskite buntovnici. – In: Turkish modernity- political, social and cultural dimensions (19th – 20th century). Sofiya, 2025. [Везенков 2025: Везенков, А. Към проблема за реалните резултати от Танзимата: османските затвори през погледа на българските бунтовници. – В: Турската модерност – политически, социални и културни измерения XIX –XX в., София, 2025].